

نقش قدرت‌های بزرگ در شکل‌گیری رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات

سید محسن سجادی*

کارشناسی ارشد رشته دیپلماسی صلح و امنیت و حقوق بشر دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه

چکیده

رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات با توافق و اجماع قدرت‌های بزرگ در زمینه تسلیحات برتر شکل می‌گیرد. بدین معنی که کشورهایی که دارای فناوری برتر در زمینه سلاح‌های کشتار جمعی و انتقال و سیستم‌های حمل آنها هم‌چون موشک‌ها و پهپادها دارند، به‌دنبال محدودکردن دستیابی سایر کشورها و مخصوصاً کشورهای یاغی و هدف از دستیابی به این ابزارها از طریق صادرات و بازارهای سیاه اسلحه فروشی هستند. به‌نظر این‌گونه کشورها تنها راه دستیابی کشورهای هدف به سلاح‌ها و فناوری‌های پیشرفته خرید این‌گونه ابزارها از طریق صادرات و سپس کپی‌برداری از روی آنها است و به‌توان داخلی کشورها بدون کمک خارجی و نمونه مشابه صادراتی اعتقادی ندارند؛ در نتیجه تنها راه کنترل دستیابی سایر کشورهای غیر همسو با خود مخصوصاً جهان سوم را محدودیت و ممنوعیت صادرات برخی کالاها و فناوری‌های پیشرفته می‌دانند. در این میان چندین رژیم کنترل صادراتی بر بنیان این تفکر شکل گرفته است که می‌توان تاثیر گذاری نقش قدرت‌های بزرگ بر شکل‌گیری و تداوم این‌گونه رژیم‌ها به وضوح در آنها دید. در نتیجه پژوهش پیش‌رو به‌دنبال بررسی نقش و میزان تاثیرگذاری قدرت‌های بزرگ صاحب فناوری بر شکل‌گیری و حتی تداوم و مرگ یک رژیم چندجانبه کنترل صادرات می‌باشد.

کلید واژه‌ها

رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات، گروه هفت، کشورهای هدف، رژیم کنترل فناوری موشکی.

* Email: seyedmohsen@yahoo.com.

مقدمه

رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات^۱ که مبتنی بر اجماع و ترتیبات داوطلبانه کشورهای سازنده و دارنده فناوری‌های تولید سلاح‌های انهدام جمعی و یا سلاح‌های متعارف هستند، با هدف محدودکردن تجارت این تسلیحات یا فناوری‌ها و جلوگیری از دستیابی سایر دولت‌ها و تروریست‌ها به این سلاح‌ها و فناوری‌ها ایجاد گردیده و تنها راه بهبود عملکرد این رژیم‌ها بهبود تبادل اطلاعات بین کشورهای عضو رژیم، پیاده‌سازی تغییرات مداوم در زمینه کنترل صادرات و ایجاد اصلاحات سازمانی در فرایند اجرای رژیم‌ها می‌باشد (United States General Accounting Office, 2002:1).

از رژیم کوکوم^۲ که جزء اولین رژیم‌های کنترل صادرات در نوع خود بوده تا رژیم کد (کردارنامه) لاهه که یکی از جدیدترین رژیم‌های کنترل صادرات محسوب می‌شوند؛ توسط قدرت‌های بزرگ در زمینه کنترل صادرات سلاح‌های ممنوعه و فناوری‌های مرتبط با آن ایجاد شدند.

البته موفقیت یا عدم موفقیت این گونه رژیم‌ها و نیز تحولات نظام بین‌الملل از نظام دو قطبی جنگ سرد به نظام تک چند قطبی، از جمله عوامل موفقیت، ضعف یا تغییر و بروز رسانی برخی از این گونه رژیم‌ها بوده‌اند. به‌عنوان مثال رژیم کنترل صادراتی کوکوم که در سال‌های آغازین جنگ سرد در ۱۹۴۸-۱۹۴۹ ایجاد گردید، بعد از تحولات نظام بین‌الملل و فروپاشی شوروی و نظام دو قطبی، موضوعیت خود را از دست داد زیرا این رژیم تنها یک هدف را در سر می‌پروراند: «حفظ برتری بلوک غرب و جلوگیری از دستیابی بلوک شرق و متحدان شوروی به تسلیحات حساس». بنابر این در سال ۱۹۹۴ با رژیم ترتیبات واسنار جایگزین گردید (شیشه‌چی‌ها، ۱۳۷۶: ۲۸).

رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات برای این چنین کشورها همچون ایالات متحده به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف استراتژیک است.

البته از یک نگاه بدبینانه می‌توان رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات را از جمله ابزارهایی دانست که به منظور حفظ تفوق تکنولوژیک و به‌بهانه جلوگیری از گسترش سلاح کشتار جمعی، طی شش دهه گذشته توسط کشورهای توسعه یافته غربی مورد استفاده قرار گرفته‌اند (دهقانی و هاشمی، ۱۳۹۲: ۱۰۲).

اگر چه یکی از اهداف اصلی چنین رژیم‌هایی همان‌طور که اشاره شد حفظ برتری استراتژیک خود از نظر تسلیحاتی و فناوریانه است اما همین امر باعث شده در برخی زمینه‌ها موفقیت‌هایی نیز به‌دست آید و خطرات گسترش سلاح‌های حساس تا حدی کمتر شود اگرچه اعضای این گونه رژیم‌ها از استانداردهای دوگانه استفاده کرده و مرز خودی و غیرخودی قائل شده و کشور هدف تعیین می‌کنند و همین امر در برخی موارد محدودیت‌های ناعادلانه و غیرمنصفانه را به تحقیقات علمی یک کشور وارد می‌آورد؛ به‌عنوان مثال ایجاد محدودیت‌هایی برای تحقیقات هسته‌ای ایران با هدف جلوگیری از دستیابی ایران به سلاح‌های هسته‌ای می‌توان ذکر نمود.

از دید کشورهای جهان سوم و در حال توسعه رژیم‌های کنترل صادرات با تعهدات دولت‌های عضو تحت رژیم‌های بین‌المللی عدم اشاعه مغایرت دارد و رژیم‌های کنترل صادرات رژیمی غیرقانونی بوده و عامل تأخیر در توسعه کشورهای جهان سوم می‌دانند، اما زمانی که بحث کارایی در میان باشد متوجه می‌شویم که این رژیم‌ها در بسیاری از زمینه‌ها

1- Multilateral Export Control Regime (MECR)

2- Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (COCOM)

کمیته هماهنگ کننده کنترل‌های صادراتی چند جانبه (کوکوم)

موفقیت‌هایی کسب نموده‌اند از جمله در بلوک شرق با رژیم کوکوم و فعالیت‌های موشکی برخی کشورها همچون برزیل، آرژانتین، عراق و آفریقای جنوبی با رژیم کنترل فناوری موشکی که نشان از دستیابی به اهداف مورد نظر توسط این گونه رژیم‌ها است.

بنابراین کشورهای دارای قدرت برتر فناوری، توانسته‌اند که بر اساس موارد ادعایی خود کشورهای هدف را از دستیابی به سلاح‌های کشتار جمعی و تجهیزات دو منظوره بازداشته و در مواردی حتی به عقب برانند، مثال بارز در این زمینه ناپود کردن فناوری تولید موشک‌های بالستیک توسط لهستان برای عضویت در رژیم کنترل فناوری موشکی می‌باشد (Fact Sheet, 2004).

۱. اهداف قدرت‌های بزرگ از ایجاد رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات

قدرت‌های بزرگ از ابزارهای مختلفی در جهت کنترل تسلیحات در جهان استفاده می‌کنند، از تدوین معاهدات الزام آور عدم اشاعه‌ای همچون NPT و CWC، تا فشارهایی در قالب شورای امنیت مثل اقدام به تحریم هند دو پاکستان به دلایل اشاعه هسته‌ای در قالب قطعنامه ۱۷۲ شورای امنیت؛ اما بهترین راه‌حلی که به ذهن چنین قدرت‌هایی از جمله گروه هفت و پانزده کشوری که در هر چند رژیم کنترل صادرات مهم عضویت دارند متبادر شده است، رژیم‌های سیاسی، اختیاری و غیرالزام‌آور کنترل صادرات می‌باشد تا به وسیله آن تمامی کشورها مخصوصاً کشورهای هدف حتی از نظر آنها «یاغی»، با ترس کمتری در جهت همکاری با چنین رژیم‌هایی گام برداشته و حتی ممکن است به عضویتان در آیند.

در نتیجه چنین فرایندی، قدرت‌های بزرگ حتی در قرن ۲۱ از تدوین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات عقب‌نشینی نکرده بلکه به تدوین چند رژیم چندجانبه کنترل صادرات مهم نیز دست زده‌اند، از جمله مهم‌ترین آنها کد لاهه و رژیم کنترل صادرات دو منظوره اتحادیه اروپا است. که این نشان‌دهنده موفقیت چنین رژیم‌هایی از سوی قدرت‌های تدوین کننده دارد. زیرا هدفی که قدرت‌های بزرگ در جهت تدوین این رژیم‌ها گام برداشتند، جلوگیری از دستیابی سایر کشورها به سلاح‌های کشتار جمعی و دو منظوره بوده است و داشتن رویکرد مثبت به چنین رژیم‌هایی از سوی این قدرت‌ها، بیان گر توفیق این رژیم‌های کنترل صادراتی در جلب نظر موافق قدرت‌های بنیان‌گذار است.

اگرچه هنوز نمی‌توان توفیق این چنین رژیم‌هایی را به‌طور کامل ارزیابی کرد. به‌عنوان مثال پس از جنگ سرد ما شاهد افزایش ناگهانی تعداد اعضای رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات از جمله در رژیم کنترل فناوری موشکی هستیم اما این افزایش از نظر برخی به معنای موفقیت بیشتر این رژیم‌ها نیست. به‌عنوان مثال پس از جنگ سرد کشورهای روسیه، اوکراین و قزاقستان به این رژیم‌های کنترل صادراتی پیوستند اما به دلیل ضعف اقتصادی و نیاز مبرم به درآمدهای اقتصادی، در کنار این که عضو چنین رژیم‌هایی بودند به صادرات همان موارد ممنوعه در رژیم مذکور به کشورهای چون چین، هند و البته ایران از طریق کشف نقاط ضعف در رژیم‌های کنترل صادرات هستند (Beck & Gahlaut, 2016:2).

از سوی دیگر این رژیم‌ها باعث می‌شود قدرت‌های بزرگ به چنین رژیم‌های امنیتی بین‌المللی احترام گذاشته و در جهت تقویت آن بر آیند. به‌عنوان مثال اگر پنج قدرت شورای امنیت نتوانند در قالب ملل متحد بحث‌های کنترل صادراتی خود را از طریق قطعنامه‌های الزام‌آور پی‌گیری کنند، می‌توانند از طریق این رژیم‌های امنیتی که توسط خود آنها تدوین شده است، به اعمال فشار بر کشورهای در حال توسعه روی آورده و به نتیجه دل‌خواه خود برسند.

از جهت دیگر یکی دیگر از دلایلی که قدرت‌های بزرگ در پی کنترل صادرات فناوری و ابزارها و تجهیزات نظامی و دو منظوره هستند وجود تنش‌های مختلف در مناطق گوناگون می‌باشد. بدین معنی که چنین قدرت‌هایی در پی کاهش

رویاری مستقیم خود با رقبای بزرگ خود بوده و از تنش‌گیرانند در نتیجه برای کاهش سطح تنش‌ها به کنترل ورود تسلیحات به این مناطق روی آورده تا بتوانند از بحران آفرینی برخی کشورها که به وسیله خرید و صادرات بسیار زیاد تسلیحات و افتادن در دام مسابقه تسلیحاتی می‌شوند جلوگیری کنند (گونگ و سگال، ۱۳۸۸: ۹).

اگرچه درون این استدلال یک تناقضی به وضوح قابل مشاهده است و آن این است که برخی کشورها همچون روسیه بعد از پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی به دنبال افزایش صادرات تسلیحات و تجارت تسلیحاتی خود به کشورهای شرق آسیا مخصوصاً چین بوده‌اند در صورتی که ادعا می‌شود به دنبال کاهش در منطقه شرق آسیا ناشی از رقابت تسلیحاتی چین و ژاپن هستند. البته بعد از عضویت روسیه به رژیم کنترل فناوری موشکی سطح صادرات کاهش یافته است.

به عبارت دیگر چنین کشورهایی با هدف ایجاد یک «قرنطینه فناورانه» علیه کشورهای هدف از جمله ایران، به دنبال اعمال ضرباتی تعیین کننده به بنیه استراتژیک ایران از طریق محروم ساختن این کشور از سطوح گوناگون فناوری‌های دفاعی است (کیوان حسینی، ۱۳۷۷: ۳). زیرا استدلال این چنین کشورها این است که چون کشورهای جهان سومی حتی با امکانات محدود صنعتی و فناوری قادر به تولید سلاح‌های کشتار جمعی هستند پس هدف قدرت‌های بزرگ پس از جنگ سرد نه شوروی که کشورهای از نظر آنها بی‌ثبات کننده بود، بنابراین در پی محدود کردن صدور سلاح‌هایی به این مناطق خاص از جمله خاورمیانه برآمده و رژیم‌های کنترل صادرات را در این جهت‌گیری جدید قرار دادند.

در نتیجه هدف اصلی قدرت‌های بزرگ از ایجاد و شکل‌گیری رژیم‌های کنترل صادرات، جلوگیری از صادرات سلاح‌های کشتار جمعی و فناوری‌های دو منظوره در کنار حفظ برتری کشورهای صادر کننده چنین سلاح‌هایی است و عامل اصلی ایجاد این چنین رژیم‌ها قدرت‌های دارای فناوری برتر در زمینه موشکی بوده‌اند. به عبارتی می‌توان مهم‌ترین اصل در کنترل صادرات را جلوگیری از انتقال فناوری نظامی و فناوری‌های با کاربرد دوگانه دانست.

اگر به تاریخچه تشکیل این گونه رژیم‌ها نظر افکنیم متوجه نقش هفت کشور برتر در صنایع نظامی موشکی در ایجاد رژیم‌های چندجانبه کنترل صادراتی می‌شویم. گروه هفت کشور صنعتی در دوران جنگ سرد و با هدف جلوگیری از صادرات فناوری‌ها و سلاح‌های نوین به بلوک شرق و شوروی و همچنین جلوگیری از دستیابی کشورهای هدف به این تجهیزات از طریق صادرات توسط کشورهای دارنده این تجهیزات، دست به تدوین چنین رژیم‌هایی زدند.

۲. بررسی نقش قدرت‌های بزرگ در شکل‌گیری رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات با بررسی

مهمترین رژیم‌های کنترل صادراتی

اولین تلاش‌ها برای کنترل اسلحه و فناوری‌های مرتبط با آن به قرن شانزدهم میلادی بر می‌گردد. با این حال اولین تلاش مدرن برای کنترل صادرات با تشکیل کمیته هماهنگی چندجانبه کنترل صادرات یا کوکوم در دهه پنجاه میلادی که توسط ایالات متحده و متحدان آن برای یک اقدام هماهنگ در جهت محدودیت در صادرات محصولات استراتژیک به بلوک شوروی تأسیس شد، نشأت گرفته است (Lipson, 2001: 22).

بنابراین، شاید بتوان یکی از اولین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات را کوکوم نام برد، که در آغاز جنگ سرد و پایان جنگ جهانی دوم ایجاد گردید. اگرچه تاریخ دقیقی برای شروع به کار این رژیم نمی‌توان یافت و از ۱۹۴۹ تا ۱۹۵۲ را به عنوان سال‌های آغاز آن نام می‌برند (Lipson, 2001: 3). پس از این رژیم، رژیم‌های کنترل صادرات دیگری

همچون کمیته زنگر^۱ (۱۹۷۱)، تأمین‌کنندگان هسته‌ای (کلوپ لندن^۲ ۱۹۷۵)، گروه استرالیا (۱۹۸۵)، رژیم کنترل فناوری موشکی (۱۹۸۷)، تربیات واسنار (۱۹۹۵) و نهایتاً کد لاهه یا کردارنامه لاهه (۲۰۰۲) و رژیم کنترل صادرات فناوری‌های دو منظوره اتحادیه اروپا^۳ (۲۰۰۹)^۴ (Bauer & Bromley, 2016:1). همگی با هدف کنترل صادرات یک یا چند نوع از سلاح‌های انهدام جمعی و فناوری‌های دو منظوره ایجاد گردید.

از سوی دیگر با وجود کاستی‌ها و مشکلاتی که رژیم‌های کنترل صادرات با آن رو برو است اما یکی از نشانه‌های افزایش درک خطر تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی و توجه به این نکته از سوی کشورهای دارنده چنین سلاح‌هایی، رشد و افزایش عضویت در رژیم‌های موجود است.^۵ البته انگیزه کشورها از پیوستن به چنین رژیم‌های کنترل صادراتی می‌تواند از دو عامل که ریشه تاریخی داشته نشأت گیرد: کسب پاداش از طریق دسترسی به بازارها و فناوری موجود در داخل رژیم و بین اعضا و دوم، انگیزه‌های هویتی به‌دلیل کسب مشروعیت بین‌المللی و این که به‌عنوان اعضای مشروع از جامعه بین‌المللی محسوب شوند که ملاک دوم در مورد جمهوری‌های مستقل از شوروی سابق مصداق دارد (Lipson, 2001:12).

نکته جالب توجه در رژیم‌های کنترل صادرات از جمله گروه استرالیا، نگرانی کشورهای در حال توسعه و عدم تعهد است که پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون با موضوعان رژیم صادراتی باید رژیم لغا شود. به‌عنوان مثال کشورهای در حال توسعه بر این عقیده بودند که پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی (CWC) وجود رژیم کنترل صادراتی استرالیا عامل تضعیف به تعهدات مندرج در کنوانسیون می‌شود به‌عنوان مثال طبق ماده یازدهم کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، این رژیم با هدف جلوگیری از تداخل توسعه اقتصادی و فناوریانه با بحث‌های خلع سلاح شیمیایی بوده است. اگر چه در خواست این کشورها با مخالفت اعضای گروه استرالیا همراه شد و به جایی نرسید اما نشان دهنده وجود تعارض دیدگاه بین کشورهای جهان سوم که به دنبال وجود رژیم‌های با حقوق سخت هستند و کشورهای قدرتمند که کمترین الزام حقوقی را خواستار هستند، است.

البته نباید در مورد رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات با اغراق سخن گفته و توفیقات آنها را بسیار دانست. زیرا مثل هر رژیم بین‌المللی دیگر هم‌چون رژیم‌های کنترل تسلیحاتی، این رژیم‌ها خالی از اشکال نیستند. متخصصان نقدهایی را بر این رژیم‌ها وارد کرده‌اند که از بین آنها سه نقد از اهمیت بیشتری برخوردار است: اولین نقد آن است که، عدم شفافیت در ارائه اطلاعات صادراتی و عدم اشتراک این اطلاعات بین اعضای خود هستند که این با ماهیت این نوع رژیم‌ها که در جهت محدودیت دسترسی سایر کشورهای غیر عضو به سلاح و تجهیزات خاص است مغایرت دارد.

1- Zangger Committee

۲- از آنجا که جلسات NSG در لندن برگزار می‌شد، گروه تأمین‌کنندگان هسته‌ای به گروه یا کلوپ لندن معروف شده است.

3- European Union Community Regime for Dual-Use Export Controls

۴- البته تأسیس اولیه این رژیم توسط اعضای اتحادیه اروپا به سال ۱۹۹۴ بر می‌گردد (Lipson, 2001:12).

۵- این نکته احتیاج به توضیح ندارد که هدف اولیه کشورهایی که چنین رژیم‌هایی را ایجاد و به آن می‌پیوندند جلوگیری از دستیابی دیگر کشورها و به عبارتی رقبای خود و ایجاد محدودیت در توان و رشد فناوری کشورهای هدف است و این در برخی موارد با متن معاهدات که جزء حقوق سخت محسوب شده و قدرت الزامی بیشتری از رژیم‌های کنترل صادرات دارند مثل معاهده عدم اشاعه هسته‌ای (NPT) در تضاد و تناقض است؛ اما همین اقداماتی که از جنبه‌ای ظالمانه و غیر عادلانه است باعث ایجاد رویه‌ها و سپس تنظیم اسناد الزام‌آوری در زمینه جلوگیری از تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی که جزء سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران نیز بوده است و به تبع آن امکان تحقق صلح و امنیت بین‌المللی می‌شود.

نقد دیگر بر اصلی است که در ذیل حقوق نرم^۱ تعریف می‌شود و آن غیررسمی بودن، خودکنترلی یا شرم‌نده کردن و اجماعی بودن تصمیمات است. اگرچه همان‌طور که بیان شد این اصل در رژیم‌های کنترل تسلیحاتی و عدم اشاعه‌ای نیز تا حدی شبیه به همین مورد وجود دارد و این خود باعث افزایش مشروعیت رژیم کنترل صادراتی می‌شود؛ اما از سوی اجماعی بودن تصمیمات خود باعث کندی در تصمیم‌گیری و شکست مذاکرات را می‌انجامد و از سوی دیگر عدم الزام‌آوری این‌گونه رژیم‌ها باعث می‌شود برخی از اعضا بدون ترس از مجازات و یا به دلیل قابل تحمل و پایین بودن سطح مجازات‌ها با قوانین تخلفی و همچنین بدون هیچ احساس شرمی از نقض تعهدات خود، توسط اعضای دیگر برخی قوانین مندرج در رژیم را زیر پا گذاشته و نادیده گرفته شود. به‌عنوان مثال کشوری هم‌چون روسیه که عضو رژیم تأمین‌کنندگان هسته‌ای است محموله‌های سوخت هسته‌ای را در ژانویه ۲۰۰۱ به هند می‌دهد که این در تضاد با تعهدات رژیم NSG می‌باشد (Beck & Gahlaut, 2016:3).

نقد سوم نیز بر وجود ظرفیت اجرا این رژیم‌ها می‌باشد. به عبارت دیگر اعضای جدیدی که پس از فروپاشی شوروی به این رژیم‌های کنترل صادراتی پیوستند به دلیل این که فاقد ظرفیت نهادی و منابع برای اجرای کامل رژیم کنترل صادراتی هستند با مشکلاتی روبرو شده و گاهی خود رژیم کنترلی را با مشکل مواجه می‌سازند. به همین جهت ایالات متحده یک برنامه کمک‌های فعال و مؤثر برای رژیم‌های کنترل صادرات ایجاد کرده که در قالب آن بسیاری از کشورهایی که جدیداً عضو شده‌اند را در جهت اجرای بهتر رژیم کمک و همیاری می‌کند (Beck & Gahlaut, 2016:4).

نکته دیگری که در زمینه چنین رژیم‌هایی وجود دارد این است که در زمینه موشک، علی‌رغم استفاده و گسترش وسیع تسلیحات موشکی در سطح جهان، قواعد جهان‌شمول و معاهدات الزام‌آور حقوقی در زمینه کنترل یا مهار و کاربرد آن وجود ندارد و این به دلیل همان بحث‌های سیاست‌علیا و حاکمیتی است که کشورهای خواهان ایجاد محدودیت در این چنین سلاح‌ها مخصوصاً غرب را مجبور به تدوین رژیم‌هایی بر پایه حقوق نرم که الزام حقوقی نداشته یا الزام کمتری در آن به چشم می‌خورد؛ نموده است. از جمله این رژیم‌ها، رژیم‌های دوجانبه موشکی هم‌چون سالت و استارت، و رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات هم‌چون رژیم کنترل فناوری موشکی و کد لاهه می‌باشد.

با این توضیحات، اکنون بهتر می‌توان به نقش قدرت‌های برتر در زمینه فناوری‌های نوین و سلاح‌های برتر در شکل‌گیری و ایجاد رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات برای جلوگیری از دست‌یابی سایر کشورهای خارج از رژیم به این چنین فناوری‌ها و سلاح‌هایی پی‌برده و درک بهتری از ماهیت و زمان شکل‌گیری رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات به دست آورد.

۳. مهم‌ترین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات

رژیم‌های کنترل صادرات متفاوت و زیادی وجود دارد که می‌توان رد پای قدرت‌های بزرگ و ترس آن‌ها از دست‌یابی سایر کشورها به فناوری‌های نوین و تسلیحات جدید و کشتار جمعی را در آن دید از آن میان مهم‌ترین آن‌ها شامل: گروه تأمین‌کنندگان هسته‌ای (کلوپ لندن)، گروه استرالیا، رژیم کنترل فناوری موشکی، ترتیبات واسنار و کد (کردارنامه) لاهه می‌باشد که در ادامه ضمن توضیح هر کدام از این رژیم‌ها می‌توان به فرضیه پژوهش یعنی نقش قدرت‌های بزرگ در

شکل‌گیری رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات با درک بهتر و بیشتری روبه‌رو شد و نقش قدرتهای بزرگ در ایجاد این چنین رژیم‌ها را بهتر مشاهده نمود.

۴-۱ گروه تأمین کنندگان هسته‌ای^۱ (کلوپ لندن)

اولین گام در توسعه یک زمینه در جهت کنترل فناوری فراتر از کوکوم استقرار آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۲ در سال ۱۹۵۶ و معاهده منع اشاعه هسته‌ای^۳ در ۱۹۶۸ بود که روی هم رفته یک رژیم منع گسترش هسته‌ای بین‌المللی را تشکیل دادند. اما ناتوانی این رژیم برای مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای توسط کشورهای غیر عضو منجر به ترتیبات کنترل صادرات چندجانبه مدرن برای مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای در قالب کمیته زنگر و گروه تأمین کنندگان هسته‌ای شد.

اعضای «عدم اشاعه هسته‌ای» (NPT) در سال ۱۹۷۱ کمیته صادرات هسته‌ای^۴ را تشکیل دادند که به اسم کلود زنگر^۵، کمیته زنگر نام‌گذاری شد. این کمیته در سال ۱۹۷۴ قوانین حاکم بر صادرات فناوری هسته‌ای را که مورد توافق اعضا بود به تصویب رساند اما به دلیل این که فرانسه هنوز به معاهده NPT نپیوسته بود، کمیته با یک شکاف اساسی رو برو شد در نتیجه در سال ۱۹۷۵ گروه تأمین کنندگان هسته‌ای برای جبران این نقیصه تشکیل شد (Lipson, 2001:24).

گروه تأمین کنندگان هسته‌ای یک انجمن برای بحث و هماهنگی سیاست‌های کنترل صادرات برای جلوگیری از دستیابی کشورهای غیرهسته‌ای به سلاح‌های هسته‌ای (Anthony et. AL, 1997:4) در ۱۹۷۴ با هدف جلوگیری از صادرات و انتقال دوباره^۶ مواد و فناوری هسته‌ای با مقاصد صلح‌آمیز برای سوءاستفاده از آن از جمله توسعه سلاح‌های هسته‌ای تأسیس شده است که دارای دو مجموعه سند به نام‌های «دستورالعمل انتقال فناوری^۷» و «فهرست محدودیت برای مواد دومنظوره هسته‌ای^۸» می‌باشد (Zhao, 2013: 9) و اکنون دارای ۴۸ عضو می‌باشد و رئیس کنونی آن جناب سانگ یانگ^۹ از کره جمهوری می‌باشد که ریاست دوره‌ای این رژیم را برعهده دارد.

(<http://www.nuclearsuppliersgroup.org>, 2016)

نکته جالبی که وجود دارد این است که رئیس دوره‌ای رژیم کنترل فناوری موشکی برای سال ۲۰۱۷ نیز از کره جنوبی و آقای «هام سانگ ووک»^{۱۰} است.

یکی دیگر از علل شکل‌گیری این رژیم جدا از آنچه در بالا بدان اشاره شد، انفجار هسته‌ای هند در سال ۱۹۷۴ نیز بود که کشورهای غربی به رهبری ایالات متحده در صدد اتخاذ رهیافت نوینی در زمینه کنترل صادرات هسته‌ای برآمدند زیرا این اقدام هند نارسایی‌های رژیم‌های کنترل صادرات و رژیم عدم اشاعه هسته‌ای از جمله زنگر را نشان داد. زیرا در حالی که فهرست زنگر در ابتدا تنها شامل مواد هسته‌ای و اجزائی بود که به‌طور مستقیم در توسعه سلاح استفاده می‌شد، کلوپ

- 1- The Nuclear Suppliers Group (NSG)
- 2- International Atomic Energy Agency (IAEA)
- 3- nuclear Nonproliferation Treaty (NPT)
- 4 Nuclear Exports Committee
- 5 Claude Zangger
- 6- re-transfer
- 7- Nuclear Transfer Guidelines
- 8- Nuclear Dual-use Material Trigger List
- 9- SONG Young
- 10- HAM Sang-wook

لندن کنترل صادرات محدودتری را تصویب کرد که دستورالعمل‌ها شامل برخی مواد دومانظوره با کاربردهای دوگانه می‌شود (Nikitin et. AL, 2012:18).

نکته جالب در این رژیم کنترل صادراتی این است که بر عکس کوکوم که رژیمی علیه بلوک شرق و مخصوصاً شوروی بود، رژیم تأمین‌کنندگان هسته‌ای با عضویت این دولت و در مقابل جهان سوم و کشورهای در حال توسعه بود که اعضای اولیه آن را آمریکا، شوروی، فرانسه، کانادا، آلمان غربی، ژاپن و بریتانیا تشکیل می‌دادند و دقیقاً به‌همین دلیل است که از گروه تأمین‌کنندگان هسته‌ای به‌عنوان «آپارتاید فناوری»^۱ یاد می‌شود؛ و این به این دلیل است که این رژیم با متن صریح معاهده عدم اشاعه در دستیابی کشورها به انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای در تضاد است. این در حالی است که رژیم‌های کنترل صادرات هسته‌ای شامل زنگر و تأمین‌کنندگان هسته‌ای هر دو مشروعیت خود را از متن معاهده NPT دریافت می‌کنند.

این نهاد که در پی تنظیم تجارت مواد، تجهیزات و فناوری‌هایی است که به‌طور بالقوه برای تسلیحات هسته‌ای کاربرد دارند، سمت‌گیری اصلی خود را کشورهای گذشته که به معاهده عدم اشاعه هسته‌ای NPT نپیوسته‌اند. این رژیم ضمن تعیین ممنوعیت اقلام صادراتی دومانظوره، نقطه تماس خود را وین قرار داده است و اداره آن به‌وسیله ژاپن بوده و اعضای اولیه این رژیم ایالات متحده، شوروی، انگلستان، فرانسه، آلمان غربی، کانادا و ژاپن بودند.

مقررات این رژیم به‌طور خلاصه شامل این موارد می‌شود: کاربرد صادرات مواد و تجهیزات هسته‌ای نایستی منجر به ساخت هرگونه ابزار انفجاری هسته‌ای شود؛ محدودیت در انتقال تجهیزات و فناوری‌های مورد استفاده برای بازفراورش، غنی‌سازی اورانیوم و تولید آب‌سنگین، حفاظت فیزیکی از تجهیزات و مواد هسته‌ای؛ کنترل اقلام صادر شده و پذیرش لیست محدودیت کمیته زنگر (لیست ماشه)^۲ (Nikitin et. AL, 2012:18).

این رژیم هم‌چون سایر رژیم‌های کنترل صادراتی بر اساس اجماع فعالیت می‌کند. جلسات عمومی این رژیم به‌طور سالیانه و ریاست آن به‌صورت چرخشی می‌باشد. وظایف اجلاس عمومی معمولاً بازنگری در دستورالعمل‌ها و بروز رسانی آنها، به اشتراک گذاری اطلاعات و فعالیت‌های اعضا به‌طور شفاف و همچنین کمک‌های امدادی به کشورهای علاقه‌مند به منظور تقویت پایبندی به دستورالعمل‌ها می‌باشد که دارای دو بازو برای اجرای این وظایف است: گروه مشورتی^۳ و نشست تبادل اطلاعات^۴.

هیئت دائمی ژاپن در سازمان بین‌المللی در وین اقدام به برگزاری نقطه تماس کرده و عملیات‌های پشتیبانی را انجام می‌دهد. نکته جالبی که در این رژیم می‌توان مشاهده نمود و در سایر رژیم‌های کنترل صادراتی مشابهی برای آن یافت نمی‌شود این است که این رژیم به صورت تروئیکا^۵ اداره می‌شود بدین معنی که اداره این رژیم در طول یک سال بر عهده رئیس قبلی، فعلی و آینده می‌باشد که این امر این رژیم را از سایر رژیم‌ها استثنا کرده است.

گروه تأمین‌کنندگان هسته‌ای با دو دستورالعمل که شامل صادرات هسته‌ای و فناوری‌های وابسته است، آن چنان که ادعا می‌کند در پی اصل عدم اشاعه هسته‌ای است که این اصل در سال ۱۹۹۴ به تصویب رسید که به کشور صادر کننده اجازه انتقال زمانی دارد که علاوه بر رعایت مقررات مندرج در دستورالعمل‌های این رژیم، اصل عدم اشاعه را نیز

- 1- technological apartheid
- 2- Trigger List
- 3- Consultative Group (CG)
- 4- Information Exchange Meeting (IEM)
- 5- NSG Troika

مورد توجه قرار دهد. از سوی دیگر این رژیم خود را سازگار و مکمل با انواع ابزارهای قانونی در زمینه عدم اشاعه هسته‌ای می‌داند که عبارتند از: معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) و معاهدات منطقه‌ای هسته‌ای شامل: معاهده منطقه‌ای تلاتلولکو^۱، پیمان راروتونگا^۲، پیمان پلیندبا^۳، پیمان بانکوک^۴ و پیمان سمیپالاتینسک^۵.

مهم‌ترین تحولاتی که این رژیم از زمان تأسیس در ۱۹۷۸ پشت سر گذاشته عبارتند از: انتشار دستورالعمل گروه به‌عنوان یک سند توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در ۱۹۷۸، تدوین یک دستورالعمل برای انتقال تجهیزات با کاربرد دوگانه در ۱۹۹۲، انتشار یک گزارش از مجموعه فعالیت‌های این رژیم در کنفرانس بررسی ۲۰۰۰ تحت عنوان گروه تأمین کنندگان هسته‌ای: ریشه‌ها، نقش‌ها و فعالیت‌ها در سال ۲۰۰۰، برگزاری اجلاس فوق‌العاده در وین برای تدوین یک راهکار در زمینه همکاری هسته‌ای غیر نظامی با هند در ۲۰۰۸ و تصمیم به ایجاد یک گروه فنی برای بررسی هر دو لیست و به روز کردن با تحولات فناوری این گروه کاری DMTE^۶ نامیده می‌شود در سال ۲۰۱۰ (www.nuclearsuppliersgroup.org, 2017).

۴-۲ گروه استرالیا^۷

گام مهم بعدی در زمینه کنترل چندجانبه صادرات پس از بحث هسته‌ای، استقرار رژیم‌های کنترل صادرات برای رسیدگی به سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک، و فناوری‌های موشک‌های کروز و بالستیک بود که در این زمینه با ایجاد دو رژیم مهم گروه استرالیا در زمینه شیمیایی و بیولوژیک، و رژیم کنترل فناوری موشکی در زمنه بحث‌های موشکی، رژیم‌های کنترل صادرات مفهوم مضیق خود را از دست داده و فراتر از بحث‌های کنترلی در زمینه هسته‌ای شد.

گروه استرالیا یک رژیم و فروم غیررسمی و بدون هیچ‌گونه منشور مربوط به محدودیت سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک است که از طریق هماهنگ‌سازی کنترل صادرات، به‌دنبال حصول اطمینان از این مورد است که صادرات به توسعه سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیکی کمک نمی‌کند. هماهنگی اقدامات مربوط به کنترل صادرات ملی تعهدات خود را تحت عنوان کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی^۸ و کنوانسیون سلاح‌های بیولوژیک و سمی^۹ به حد کمال می‌رساند (www.australiagroup.net, 2017).

ریشه تشکیل این رژیم صادراتی به جنگ عراق علیه ایران و استفاده این کشور از سلاح‌های شیمیایی بر می‌گردد. که باعث شد کشور استرالیا ابتکار عمل ایجاد یک نظام برای کنترل مواد شیمیایی قابل استفاده در تولید سلاح‌های شیمیایی را مطرح کرده و توسط پانزده کشور بین سال‌های ۱۹۸۴-۱۹۸۵ این رژیم بنا نهاده شود و هم‌اکنون پشتیبانی از این رژیم توسط وزارت خارجه استرالیا و نقطه تماس نیز سفارت استرالیا در کشور فرانسه می‌باشد. (Lipson, 2001:26).

- 1- Treaty of Tlatelolco معاهده منع گسترش سلاح در آمریکای لاتین
- 2- Treaty of Rarotonga معاهده منطقه آزاد هسته‌ای در جنوب اقیانوس آرام
- 3- Treaty of Pelindaba پیمان خلع سلاح هسته‌ای آفریقا
- 4- Treaty of Bangkok پیمان منطقه آزاد هسته‌ای جنوب شرق آسیا
- 5- Treaty of Semipalatinsk پیمان منطقه عاری از سلاح هسته‌ای آسیای مرکزی
- 6- Dedicated Meeting of Technical Experts (DMTE)
- 7- The Australia Group (AG)
- 8- Chemical Weapons Convention (CWC)
- 9- Biological & Toxin Weapons Convention

و هدف خود را اطمینان از این می‌داند که صنایع کشورهای عضو عمداً یا سهواً به دنبال دستیابی به سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک نباشند (2002:5, United States General Accounting Office(GAO)).

این رژیم که تحت رهبری و هدایت استرالیا و توسط بیست کشور صاحب و دارای فناوری شیمیایی راه‌اندازی شد، اکنون به‌عنوان بخشی از کنفرانس خلع سلاح است و سالانه در مورد راه‌های افزایش اثر بخشی اقدامات ملی در زمینه صدور مجوزهای صادراتی برنامه ریزی‌هایی انجام می‌دهند ضمن این که شرکت‌کنندگان در گروه استرالیا هیچ تعهد الزام‌آور حقوقی نمی‌دهند و اثر بخشی این رژیم تنها در همکاری و یک تعهد مشترک به اهداف عدم اشاعه‌ای است. تعداد اعضای آن اکنون شامل ۴۱ کشور به‌علاوه عضویت اتحادیه اروپا می‌باشد و آخرین کشوری که به عضویت آن در آمده مکزیک در سال ۲۰۱۳ است (www.australiagroup.net, 2017).

نقدی که به این رژیم از سوی کشورهای در حال توسعه صورت می‌گیرد دقیقاً شبیه به نقد مربوط به رژیم صادراتی تأمین‌کنندگان هسته‌ای است که این نقد پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی شدت بیشتری یافته و این رژیم را عامل تضعیف ماده یازدهم کنوانسیون در مورد جلوگیری از تداخل این بحث با توسعه اقتصادی و فناوریانه^۱ است، می‌دانند.

۳-۴ رژیم کنترل فناوری موشکی

با تکامل و گسترش موشک از نوع کروز و بالستیک آن، در میان کشورهای جهان سوم در شرایط نبود بحث‌های نظارتی قوی از نظر قدرت‌های صاحب چنین فناوری‌هایی، بحثی در میان این چنین کشورها که حتی از نظر ایدئولوژی نیز با هم در تعارض بودند (همچون شوروی و ایالات متحده) در گرفت که با توجه به این که موشک‌های بالستیک توانایی پرتاب سلاح‌های هسته‌ای دارند، داشتن این چنین توانایی برای تولید چنین موشک‌هایی حتی برای کشورهای فاقد فناوری و نیز سلاح هسته‌ای خطرناک بوده و در نتیجه باید انتقال موشک به جهان سوم به هر شکلی از جمله از طریق تدوین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادراتی مبتنی بر توافق سیاسی محدود گردد؛ در نتیجه این امر منجر به برداشتن گامی شد که در ادامه به تدوین رژیم کنترل فناوری موشکی انجامید (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۱).

هدف این رژیم در ابتدای کار در دهه ۸۰ میلادی محدود کردن گسترش موشک‌ها و تکنولوژی‌های مرتبط برای سیستم‌هایی که قادر به حمل محموله‌ای حداقل ۵۰۰ کیلو گرم در فاصله حداقل ۳۰۰ کیلومتر که قادر به حمل کلاهک‌های هسته‌ای می‌باشد، بود که در دهه ۹۰ وسایل نقلیه هوایی (پهپادها و همچنین موشک‌های شیمیایی و بیولوژیک نیز به لیست محدودیت‌های این رژیم افزوده گشت (Zhao, 2013:10) اما نکته‌ای که وجود دارد این است که این رژیم هم‌چون برخی دیگر از مهم‌ترین رژیم‌های کنترل صادراتی، دارای ترتیبات داوطلبانه و غیر رسمی است که کشورهای علاقه مند به محدود کردن گسترش کالاها و فناوری‌های خاص به تبادل اطلاعات و هماهنگی فعالیت‌های ملی خود دست می‌زنند (Anthony et. AL, 1997:4).

توجه به این نکته ضروری است که رژیم کنترل فناوری موشکی به صورت یک قدرت تصمیم‌گیری عمل نمی‌کند بلکه هر یک از اعضا مسئول اجرای تصمیمات گروه از طریق قوانین و مقررات ملی می‌باشد. با این حال، اعضا بر اساس یک تصمیم مشترک لیست اقلام کنترلی مشخص می‌شود (Anthony et. AL, 1997:4). و این دقیقاً به این دلیل است که این رژیم از سایر رژیم‌های کنترل صادراتی در نوع خود بیشتر غیررسمی^۲ است که فاقد یک نهاد اجرایی

1- Technological
2- more informal

بین‌المللی برای نظارت بر صادرات فناوری‌های مرتبط با موشک است. ضمن اینکه هیچ سازوکاری ندارد با این حال به موفقیت‌های قابل توجهی دست یافته است. از جمله این‌ها لغو پروژه موشکی کندر^۱ است. البته رژیم دارای اجلاس عمومی سالانه و ماهانه در پاریس است و نقطه تماس^۲ نیز وزارت امور خارجه فرانسه و پاریس است و تصمیم‌گیری با اجماع است (Lipson, 2001:28).

پیشنهاد تشکیل این رژیم از سوی ایالات متحده در سال ۱۹۸۲ و برای رسیدن به یک اقدام مشترک در زمینه کنترل اشاعه موشک شروع شد. علت طرح این نوع رژیم کنترلی در دهه ۸۰ میلادی، نگرانی پس از جنگ شیمیایی و اشاعه موشک و فناوری‌های موشکی در کشورهای در حال توسعه و مناطق آسیب‌پذیر از جمله خاورمیانه بود که طبق استدلال طراحان این رژیم چنین کشورهایی می‌توانستند به راحتی موشک‌های بالستیک خود را تبدیل به وسایل حمل سلاح‌های

انهدام جمعی کنند.

در نتیجه در سال ۱۹۸۵ و بعد از حمله موشکی لیبی در سال‌های ۸۵-۸۶ به پایگاه نظامی آمریکا در ایتالیا به تلافی بمباران شهرهای لیبی توسط آمریکا و آزمایش موشکی لیبی در همین سال (Ozga, 1994:66)، چند کشور همکاری خود در زمینه کنترل فناوری موشکی را آغاز کردند تا این که سرانجام در سال ۱۹۸۷ کشورهای گروه هفت^۳ رژیم کنترل صادراتی موشک را ایجاد نمودند. در ابتدا رژیم کنترل فناوری موشکی تنها بر روی موشک‌هایی متمرکز شده بود که قادر به حمل محموله‌های هسته‌ای را داشتند با برد و وزن مذکور، اما در سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۳ موشک‌های بیولوژیک و شیمیایی و پهپادها هم به موضوع اضافه شد (Lipson, 2001:27).

اعضای رژیم کنترل فناوری موشکی به طور پیوسته رشد کرده و اکنون با عضویت هند تعداد کشورهای عضو ۳۵ کشور شده است. کشورهایی که به عضویت این رژیم در آمده‌اند شامل: آرژانتین (۱۹۹۳)، استرالیا (۱۹۹۰)، اتریش (۱۹۹۱)، بلژیک (۱۹۹۰)، بلغارستان (۲۰۰۴)، برزیل (۱۹۹۵)، کانادا (۱۹۸۷)، جمهوری چک (۱۹۹۸)، دانمارک (۱۹۹۰)، فنلاند (۱۹۹۱)، فرانسه (۱۹۸۷)، آلمان (۱۹۸۷)، یونان (۱۹۹۲)، مجارستان (۱۹۹۳)، ایسلند (۱۹۹۳)، ایرلند (۱۹۹۲)، ایتالیا (۱۹۸۷)، ژاپن (۱۹۸۷)، لوگزامبورگ (۱۹۹۰)، هلند (۱۹۹۰)، نیوزلند (۱۹۹۱)، نروژ (۱۹۹۰)، لهستان (۱۹۹۸)، پرتغال (۱۹۹۲)، کره جنوبی (۲۰۰۱)، فدراسیون روسیه (۱۹۹۵) آفریقای جنوبی (۱۹۹۵)، اسپانیا (۱۹۹۰)، سوئد (۱۹۹۱)، سوئیس (۱۹۹۲)، ترکیه (۱۹۹۷)، اوکراین (۱۹۹۸)، بریتانیا (۱۹۸۷)، ایالات متحده (۱۹۸۷) و آخرین آن هند (۲۰۱۶) شده‌اند.

البته چند کشور از جمله چین و اسرائیل نیز پایبندی خود را به این رژیم اعلام داشته‌اند هرچند به عضویت کامل آن در نیامده‌اند. در این بین چین در سال ۱۹۹۴ اعلام داشت که تنها خود را ملزم به رعایت دستورالعمل ۱۹۸۷ می‌داند و نه دستورالعمل اصلاح شده در سال ۱۹۹۳. از جمله اهداف این رژیم جذب و تشویق کشورهای غیر عضو برای پیوستن به این رژیم است. نکته دیگر آنکه، ریاست رژیم به صورت دوره ای است و بعد از ریاست هلند و لوگزامبورگ به صورت مشترک که با ریاست وزارت خارجه هلند و جناب آقا کلرک بود، اکنون ریاست آن برای سال ۲۰۱۷ بر عهده «هان سانگ وود» از کره جنوبی است و در اکتبر ۲۰۱۶ آغاز به کار نموده است.

1- the joint Argentinian-Egyptian-Iraqi Condor II missile project

2- point of contact

۳- هفت کشوری که در تدوین این رژیم پیش قدم بودند عبارتند از: ایالات متحده، کانادا، انگلستان، فرانسه، آلمان غربی، ایتالیا و ژاپن.

این رژیم با هدف جلوگیری از اشاعه موشک و پهپاد (وسایل پرتابی بدون سرنشین)، به دنبال هماهنگی نظام‌های کنترل ملی خود بر مبنای اجازه صادرات هستند که موجب جلوگیری از اشاعه این موشک می‌گردد. البته این رژیم چندین بار در دستورالعمل و ضمیمه‌های خود تغییراتی ایجاد و اصلاحاتی انجام داده است که آخرین اصلاحیه آن مربوط به اجلاس کارشناسان فنی در نشست بوسان در کره جنوبی بوده که مربوط به روز رسانی ضمیمه این رژیم در تاریخ ۲۸ اکتبر ۲۰۱۶ است که در هشت مورد تغییراتی صورت گرفته است (www.mtcr.info, 2017).

همان طور که بیان شد، رژیم کنترل فناوری موشکی یک معاهده نیست بلکه یک رژیم غیررسمی و یک توافق سیاسی میان تعدادی از کشورها بر مبنای درک سیاسی متقابل است. این کشورها توافق کرده‌اند که سیاست مشترک صادراتی بر مبنای اصول راهنمای (دستورالعمل^۱) تدوین شده در این توافق در صادرات خود اعمال کنند. اعضا این مقررات راهنما یا دستورالعمل توافق را در قالب قوانین و قانونگذاری ملی اجرا می‌کنند تا انتقالات تجهیزات فهرست شده تحت کنترل عملی در آید (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۳).

دستورالعمل رژیم، انتقالات موشک و فناوری‌های مربوطه به‌عنوان وسیله پرتابی سلاح‌های انهدام جمعی مثل پهپادها را محدود می‌کند. در نتیجه تمرکز بر مهار انتقال موشک‌هایی است که توانایی پرتاب مهمات با حداقل ظرفیت ۵۰۰ کیلوگرم تا فاصله ۳۰۰ کیلومتر از مبدأ پرتاب (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۴) می‌باشد که جزء دسته یک^۲ در نظر گرفته می‌شود. موارد تحت کنترل رژیم طبق ضوابط آن به دو بخش قابل تقسیم است:

۱. دسته یک (Category I): سیستم کامل موشک و زیر سیستم‌ها: شامل مراحل ساخت راکت، موتور، سیستم هدایت و خودرو و پرتاب؛ صادرات این تجهیزات به غیراعضا ممنوع است. مؤثر بودن این مقررات منوط به رعایت ممنوعیت صادرات است و انتقال تأسیسات تولید گروه یک مطلقاً ممنوع می‌باشد.
۲. دسته دو (Category II): سایر موارد مرتبط با فناوری موشک مجوز صادراتی دارد به شرط آن که بررسی پنج فاکتور مصرحه در بند ۳ دستورالعمل، نشان دهد که این تجهیزات با هدف نهایی کمک به پرتاب سلاح‌های انهدام جمعی و یا در بیشتر موارد در خدمت توسعه موشک طبق دسته یک با برد و میزان خرج مهمات مجاز نباشد. قضاوت در مورد صادرات مجاز گروه دوم که قصد تولید سلاح انهدام جمعی نباشد، بر عهده کشور عضو است. ولی بیش از همه تأکید می‌گردد که سیاست اساسی در اجرای بند دو «سیاست انکار^۳» باشد.

رژیم کنترل فناوری موشکی ضمن اینکه تنها رژیمی است که بیشترین نگرانی را در مورد ابزارهای تحویل سلاح^۴ (منظور موشک‌ها است) دارد، در طول جلسات سالیانه خود چندین بار مورد بازبینی‌هایی قرار گرفته است که از جمله مهمترین اجلاس‌های آن مربوط به سال‌های ۱۹۹۳ که به اضافه نمودن پهپادها در لیست این رژیم اقدام شد و اجلاس ۲۰۰۲ که دوباره این رژیم گسترش یافته و شامل جلوگیری از دستیابی و دسترسی تروریست‌ها به موشک‌ها و فناوری‌های موشکی است (resolution, 2016: 2325)، می‌باشد.

1- MTCR Guideline

2- Category I-MTCR

3- Denial Policy

4- the only export control regime concerning delivery means since 1987, HAM SANG-WOOK, Chair, Missile Technology Control Regime, 2016

۴-۴ ترتیبات واسنار^۱

رژیم کنترل صادراتی کوکوم، رژیمی مربوط به دوران جنگ سرد و تابع مقررات حاکم در آن زمان بود، بنابراین پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد نیاز به داشتن یک رژیم کنترل صادراتی در زمینه تسلیحات متعارف و دمنظوره^۲ هماهنگ با نیازهای زمان بیشتر احساس شد. در نتیجه کوکوم در سال ۱۹۹۴ منحل و رژیم ترتیبات واسنار به عنوان جایگزینی برای کوکوم در نظر گرفته شده و در سال‌های ۱۹۹۵-۱۹۹۶ تشکیل یافت.

ترتیبات واسنار مربوط به کنترل صادرات سلاح‌های متعارف و ابزارها و فناوری‌های دمنظوره^۳ به طور رسمی در وین در ماه جولای ۱۹۹۶ تأسیس شد. و به دنبال جلوگیری از تجمع بی‌ثبات کننده تسلیحات متعارف از طریق ترویج شفافیت و مسولیت پذیری بیشتر در قبال انتقال تسلیحات متعارف (www.wassenaar.org, 2017) و استفاده از فناوری‌های دو منظوره خاص و در نتیجه تأمین امنیت و ثبات منطقه‌ای و بین‌المللی بودند. در چارچوب این ترتیبات، اعضا به تبادل اطلاعات و رویکردهای سیاسی^۴ می‌پردازند. با این حال واسنار قدرت تصمیم جمعی ندارد و همه تصمیمات توسط کشورهای عضو به صورت مستقل و از طریق روش‌های ملی اجرا می‌شود (Anthony et. AL, 1997:2).

تصمیم‌گیری در رژیم تازه تأسیس بر اساس اجماع یا «اختیار ملی»^۵ و فاقد حق وتو می‌باشد. در نتیجه کشورها به دنبال آن هستند که از طریق سیاست‌های ملی خود، اطمینان حاصل کنند که موارد و اهداف رژیم به درستی رعایت می‌شود. تعداد اعضای کنونی این رژیم ۴۱ کشور است و تنظیم ملاقات‌ها با وین و نقطه تماس (VPOC) می‌باشد و شاید این تنها رژیم کنترل صادراتی است که دارای یک دبیرخانه کوچک می‌باشد.

ضمن این که این رژیم دارای «رهنمودها و دستورالعمل‌هایی»^۶ است که یکی مربوط به زمان تأسیس است و آن «عناصر اولیه»^۷ است؛ و دیگر لیست‌ها شامل: لیست‌های کنترل، روش‌های تبادل اطلاعات در موارد عمومی، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد اسلحه، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد ابزار و فناوری‌های با کاربرد دوگانه، شکل جلسات، نحوه مشارکت و نهایتاً موارد محرمانه؛ می‌شود (www.wassenaar.org, 2017).

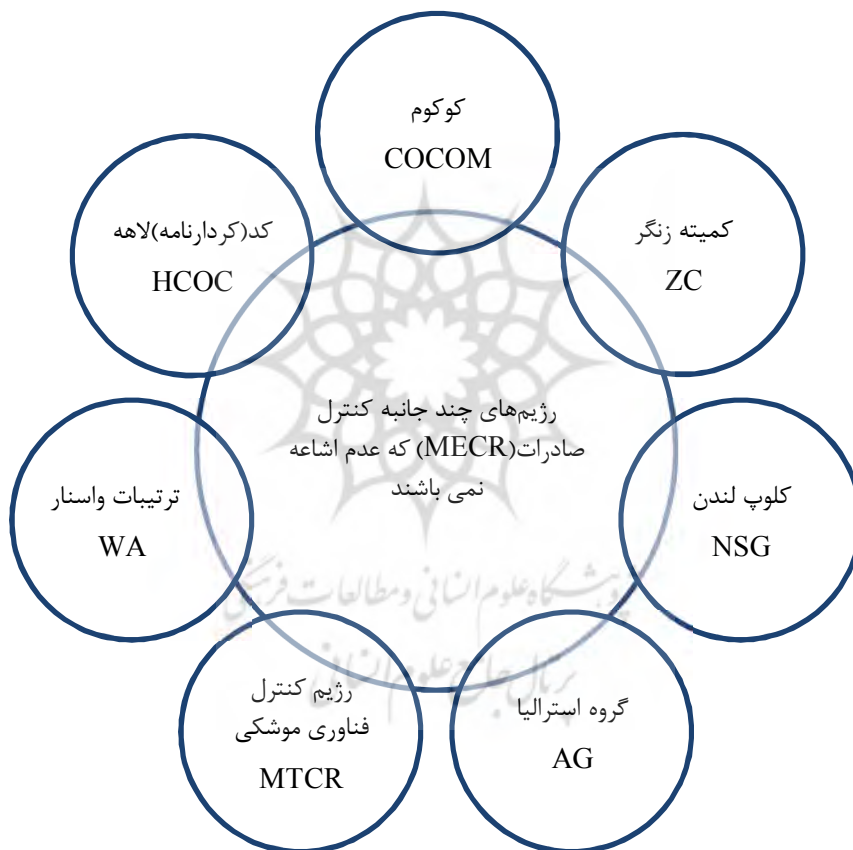
۴-۵ کد (کردارنامه) لاهه^۸

کد یا کردارنامه لاهه نام رژیمی چندجانبه در زمینه کنترل صادرات موشک‌های بالستیک به طور خاص می‌باشد که اکنون با بیش از ۱۳۰ عضو از کشورهای مختلف جهان، شاید اولین و تنها رژیم کنترل صادراتی باشد که اعضای آن به بیش از ۵۰ عضو می‌رسد.

برخی علل تشکیل این رژیم را عدم کارایی و موفقیت رژیم کنترل فناوری موشکی می‌دانند که این به دلیل موفقیت این رژیم در از کار انداختن برنامه تولید موشک‌های بالستیک توسط دو دسته از کشورها و همچنین جذب کشورهای مطرح در این حوزه و نیز اشتیاق به عضویت در این رژیم حتی در سال‌های کنونی دلیل موجهی شناخته نمی‌شود. اگرچه می‌توان این رژیم را مقدمه‌ای بر تشکیل رژیم لاهه در نظر گرفت.

- 1- Wassenaar Arrangement(WA)
- 2- Conventional Arms& Dual-use Technologies
- 3- dual-use goods
- 4- Policy approaches
- 5- National Discretion
- 6- Guidelines& Procedures
- 7- Initial Elements
- 8- the Hague Code of Conduct for prevention of ballistic missile proliferation (HCOC)

تشکیل این رژیم نیز به جلسات و مشاوره‌ها در قالب رژیم کنترل فناوری موشکی بر می‌گردد جایی که بر اساس توافق اعضا پیش نویس اولیه کد لاهه در جلسه عمومی رژیم کنترل فناوری موشکی در هلستینکی در سال ۲۰۰۰ ارائه شد. و پس از بحث و نقد پیرامون آن توسط اعضای رژیم کنترل فناوری موشکی، قرار شد نظرات سایر کشورهای صاحب فناوری و غیر عضو نیز در نظر گرفته شود. بدین منظور در سال ۲۰۰۱ در ورشو این جلسه و با حضور ایران برگزار شد. و در نهایت در سال ۲۰۰۲ در کنفرانس پاریس مقررات کردارنامه^۱ را تعیین کردند. و در همان سال در کنفرانس دو روزه‌ای در لاهه هلند رسمیت این رژیم را اعلام نمودند که از آن به بعد، به اعتبار مکانی آن کد لاهه^۲ (کردارنامه لاهه) خوانده می‌شود (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۸۰).

1- ICOC
2- HCOC

۱. نتیجه‌گیری

این پژوهش برای بررسی نقش قدرت‌های بزرگ در شکل‌گیری و تداوم رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات پس از اشاره به اهداف قدرت‌های بزرگ از ایجاد این چنین رژیم‌هایی، با بیان برخی از مهم‌ترین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات مشخص نمود که کشورها و قدرت‌های بزرگ برای رسیدن به مهم‌ترین هدف خود از ایجاد یک رژیم کنترل صادراتی که همان عدم دستیابی سایر کشورهای خارج از یک رژیم خاص و کشورهای هدف به فناوری‌ها و تسلیحات نوین و کشتار جمعی می‌باشد؛ در پی محدود کردن دستیابی این چنین کشورها از طریق کنترل، محدودکردن و در موارد ممنوعیت برخی کالاها و مواد دومانظوره و سلاح‌ها است.

در نتیجه کشورهایی که دارای فناوری برتر در زمینه سلاح‌های کشتار جمعی و انتقال و سیستم‌های حمل آنها همچون موشک‌ها و پهپادها هستند، به دنبال محدود کردن دستیابی سایر کشورها و مخصوصاً کشورهای یاغی و هدف از دستیابی به این ابزارها از طریق صادرات و بازارهای سیاه اسلحه فروشی هستند. به نظر این گونه کشورها تنها راه دستیابی کشورهای هدف به سلاح‌ها و فناوری‌های پیشرفته خرید این گونه ابزارها از طریق صادرات و سپس کپی برداری از روی آنها است و به توان داخلی کشورها بدون کمک خارجی و نمونه مشابه صادراتی اعتقادی ندارند؛ بنابراین، تنها راه کنترل دستیابی سایر کشورهای غیر همسو با خود مخصوصاً جهان سوم را محدودیت و ممنوعیت صادرات برخی کالاها و فناوری‌های پیشرفته می‌دانند.

چنانچه مشاهده و بررسی شد، قدرت‌های بزرگ در رسیدن به هدف اولیه و اصلی خود از ایجاد رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات نیز به موفقیت‌هایی دست‌یافته و توانسته‌اند میزان دستیابی کشورهای دیگر به فناوری‌ها و سلاح‌های ممنوعه مد نظر خود را به بهترین نحو کنترل و محدود نمایند اگر چه این چنین رژیم‌ها به دلیل ماهیت غیر الزام‌آورانه خود توانایی مجبور کردن اعضا به اجرای مفاد رژیم را ندارد اما همان اجرای داوطلبانه و در قالب قانون داخلی کشورهای عضو تا حد بسیار مطلوبی از نظرگاه قدرت‌های بزرگ مفید واقع شده و توانسته است از دستیابی کشورهای دیگر به فناوری‌های نوین و سلاح‌های پیشرفته جلوگیری به عمل آورد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

الف) منابع فارسی

۱. دهقانی، غلامحسین، هاشمی، فاطمه (۱۳۹۱) «رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات؛ سازوکاری قانونی یا ابزار فشار سیاسی»، فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی، سال اول، شماره اول، بهار، ۱۳۷-۱۰۱.
۲. گونگ، میونگ (۱۳۸۸) «پیامدهای تولید و گسترش تسلیحات نظامی در آسیا»، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، قابل دسترسی در: www.ensani.ir/fa/content/68832/default.aspx
۳. کیوان حسینی، سید اصغر (۱۳۷۷) «آمریکا و استراتژی تحریم تکنولوژی ایران»، مجله سیاست دفاعی، زمستان ۱۳۷۷، شماره ۲۵.
۴. شیشه‌چی‌ها، مصطفی (۱۳۷۶) «رژیم‌های کنترل صادرات»، رساله ارتقاء مقام وزارت امور خارجه.
۵. حیدری، ناصرالدین (۱۳۸۳) «اروپا و رژیم بین‌المللی مهار گسترش تسلیحات موشکی و نتایج آن برای ایران»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.

ب) منابع لاتین

1. **Technology& East-West Trade November**, (1979) Library of Congress Catalog Card Number 79-600203.
2. Kimball, D. G. (2004) the Missile Technology ControlRegime at a Glance. **Arms Control Association**, www.armscontrol.org/factsheets/mtrc3 .
3. Beck, M., & Gahlaut, S. (2016). Creating a new multilateral export control regime. **Arms Control Today**, 33(3)& 12.
4. Lipson, M. (2001). Organizational Fields& International Regimes. Christopher H. **Browne Center for International Politics**, University of Pennsylvania, Working Paper Series, 1.
5. Bauer, Sibylle, & Bromley, Mark “The Dual Use Export Control Policy Review: Balancing Security, Trade& Academic Freedom in a Changing World,” Nonproliferation Papers 48 2016 from www.nonproliferation.eu/web/documents/nonproliferationpapers/the-dual-use-export-control-policy-review-balancin-49.pdf.
6. Anthony, I., Eckstein, S., & Zanders, J. P. (1997). 10. Multilateral military-related export control measures.
7. Zhao, J. (2013) MAPPING CHINA’S PLACE IN MULTILATERAL EXPORT CONTROL REGIMES.
8. Nikitin, M. B., Kerr, P., Bowman, S., & Hildreth, S. A. (2012). Proliferation control regimes: background& status. LIBRARY OF CONGRESS WASHINGTON DC CONGRESSIONAL RESEARCH SERVICE.
9. Ozga, Deborah A. (1993), "A CHRONOLOGY OF THE MISSILE TECHNOLOGY CONTROL REGIME", The Nonproliferation Review/Winter 1994.
10. Report to Congressional Committees: United States General Accounting Office (GAO), (2002), NONPROLIFERATION: Strategy Needed to Strengthen Multilateral

Export Control Regimes, GAO-03-43, from
<https://www.gao.gov/assets/240/236192.html>.

11. Panel on the Future Design, & Implementation of US National Security Export Controls. (1991). Finding Common Ground: US Export Controls in a Changed Global Environment. Haworth Press.
12. Security Council Resolution 2325, Calling for Framework to Keep Terrorists, Other Non-State Actors from Acquiring Weapons of Mass Destruction, SC/12628 (2016, December from <https://www.un.org/press/en/2016/sc12628.doc.htm>.
13. Nuclear Suppliers Group, (2017), About the NSG, from <http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en>.
14. The Australia group, (2017), from <http://www.australiagroup.net>.
15. Missile Technology Control Regime, (2017), from <http://mtrc.info/frequently-asked-questions-faqs/>
16. Wassenaar Arrangement, (2017), from <http://www.wassenaar.org>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی